

ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ЯК НАУКОВОЇ КАТЕГОРІЇ

У статті розкрито особливості історичних етапів розвитку соціального виховання як наукової категорії, визначено їх основні характеристики.

Реформування сучасного українського суспільства і розвиток ринкових відносин спричиняє загострення соціально-економічних проблем, посилює дезінтеграцію у духовно-моральній сфері, що проявляється у наростанні криміналізації, наркотизації, зниженні рівня фізичного і психічного здоров'я населення. За таких умов в Україні відбувається модернізація освіти і всієї системи суспільних відносин. Необхідність подолання вказаних негативних явищ визначає актуальність цілісного науково-концептуального осмислення соціального виховання. Необхідність вивчення соціального виховання як наукової категорії вимагає його широкого використання іншими науками, що займаються проблемами людинознавства: філософії, соціології, психології, правознавства, економіки, політики, етики, етнографії, культурології, історіографії, медицини, дефектології та ін. Відповідно соціальне виховання організує та інтегрує знання цих наук, їх потенціал в особистісно-середовищному контексті щодо свого предмета дослідження.

Наукові дослідження соціального виховання минулих років проводились на монодисциплінарній основі та були обмежені за предметом і цільовими установками вузькими рамками шкільного та інституціонального позашкільного соціумів. Намагання не розчинити предмет соціального виховання в багатоаспектному соціальному середовищі супроводжувалось недооцінкою комплексного і міждисциплінарного підходу, що збіднювало діагностичні і прогностичні функції досліджень, не відкривало доступу до глибинних процесів соціуму у взаємозв'язку з сутнісним аналізом механізмів соціального виховання і розвитку особистості.

Нині соціальне виховання як сфера наукового знання і соціальної практики, розглядаючи людину в органічній єдності індивідуально-психологічного і соціального, як відкрити постійно змінювану систему, ніби олюджує, педагогізує середовище. На думку В.Г. Бочарової, такий підхід не приймає монодисциплінарності, а передбачає опору на інтегративну цілісну концепцію людини, орієнтовану на встановлення міждисциплінарних зв'язків в структурі людських дисциплін. Це сприяє укріпленню необхідної наукової бази всіх сфер соціальної політики [1, 137].

На сучасному етапі досліджуються різноманітні аспекти соціального виховання, проте не існує цілісного наукового концептуального уявлення про соціальне виховання. На нашу думку, для його створення є важливо дослідити історію виникнення і становлення соціального виховання як наукової категорії. Загальновідомо, що історія кожної науки дає можливість зрозуміти, як зароджувались відповідні наукові напрями, як визначався предмет певної науки, як оформлялось її проблемне поле, формувалась «мова» тощо. Історія будь-якої науки є основою її теоретичного фундаменту, вона – платформа теоретичного знання, без якого наука існувати не може. Одночасно вона є системно-комплексним інструментом здобування цього знання і становить форму його цілісного існування. У зв'язку з цим історія науки виконує важливу методологічну функцію.

Мета статті — здійснити аналіз історичної ретроспективи виникнення соціального виховання як наукової категорії.

Серед досліджень, присвячених вивченню проблеми історії соціального виховання, необхідно назвати праці таких вітчизняних дослідників, як А. Аблятипов, Л. Ваховський, П. Дроб'язко, Л. Ковальчук, В. Костів, В. Курило, О. Любар, А. Медвідь, М. Сметанський, М. Стельмахович, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, Л. Цибулько, К. Чертова, Д. Федоренко та ін.

У докторській дисертації Л. Штефан «Становлення і розвиток соціальної педагогіки як науки в Україні (20-ті – 90-ті рр. ХХ ст.)», захищеній у 2003 р., розглядається теорія і практика соціального виховання та узагальнено подаються історичні аспекти.

Найбільш близьким до нашої проблеми є докторське дисертаційне дослідження А. Рижанової «Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті» (2005), в якому

розглянуто історичні аспекти розвитку соціального виховання як соціокультурного явища та особливості його розвитку в умовах інформаційного суспільства. Однак соціальне виховання у дисертації розглядається переважно з культурологічного підходу і дещо меншої уваги надається проблемі вивчення його як соціального феномена, що, на нашу думку, не дає змоги повною мірою розкрити його соціальну природу і виявити взаємозв'язок з закономірностями розвитку людського суспільства.

Аналіз сучасних досліджень з проблем соціального виховання дає підстави вважати, що нині відсутнє загальноприйняте розуміння його об'єкта і предмета, не існує загальноприйнятої теорії соціального виховання. Цим пояснюється майже повна відсутність ґрунтовних історичних досліджень соціального виховання як основного механізму еволюції людини і суспільства, основи міжцивілізаційних зв'язків.

Перш ніж розпочати вивчення процесу формування соціального виховання як наукової категорії, доцільно відзначити, що термін «суспільне» виховання зустрічається ще в працях давньогрецьких філософів, які протиставляли його вихованню сімейному. Практичні ж прийоми соціального виховання почали використовуватися в епоху первіснообщинного суспільства. Це можна прослідкувати на прикладі організації виховання тих племен, які в наші дні залишаються на низькому рівні суспільного розвитку. Проблема соціального виховання в тісному зв'язку з антропологією і розумінням основ соціального життя була однією з найважливіших у багатьох філософських і всіх педагогічних системах.

Становлення статусу соціального виховання як наукової категорії розпочалось у ХІХ ст. Багато філософів і педагогів (Й. Песталоцці, Й. Герbart, А. Дістервег та ін.) акцентували увагу на соціальних аспектах виховання. А. Дістервег обґрунтував ідею культуровідповідності, суть якої полягала в тому, що у вихованні необхідно звертати увагу на умови місця і часу, в яких народилась людина і в якій їй прийде́ться жити, на культуру країни, котра є батьківщиною учня. Вчений вперше використав термін «соціальна педагогіка», але на жаль, не дійшов до повного розуміння соціальної сутності виховання. Педагогічні погляди Й. Герbart дали поштовх для подальшого розширення і поглиблення розуміння єдності соціалізації, виховання і розвитку в процесі формування особистості.

В кінці ХІХ ст. починає змінюватися предмет педагогіки, посилюється соціологічний підхід до його визначення. Предмет педагогіки поступово починає охоплювати не лише дітей, а й дорослих. Відбувається активний процес збагачення педагогіки соціальними ідеями, посилюється соціальне розуміння виховання, зростає інтерес до проблем соціалізації особистості, переглядається взаємовідношення педагогіки з соціальною практикою та її соціальні інтереси. (О. Вільман, П. Барт, Д. Дьюї, Ф. Паульсен та ін.) З'являються дослідження із соціальної педагогіки. З їх появою науковці пов'язують виникнення категорії «соціальне виховання». У цей час теорія соціальної педагогіки представляла собою радше теоретичну програму без конкретної професійної практики і лише в кінці ХХ ст. до цієї теорії приєдналась багатоаспектна практика в різноманітних формах соціального виховання і соціальної роботи [2, 47]

Практика соціального виховання в кінці ХІХ – початку ХХ ст. будувалась на різних концепціях — від перебудови школи в міні-державу (Д. Дьюї) до створення специфічного педагогічного простору поза школою і сім'єю (Г. Беймлер). Загалом же соціальна педагогіка, в т. ч. соціальне виховання, розглядалися науковцями як складові частини загальної педагогіки, що:

- розкривають значення впливу на педагогічний процес конкретних соціально-культурних умов середовища;
- виконують роль посередника між соціальним середовищем й окремими галузями педагогічної науки.

Першим науковцем, хто спробував дати визначення поняття «соціальне виховання», був німецький філософ П. Наторп. Він вважав, що будь-яке виховання є соціальним, оскільки в принципі не може бути асоціальним. Учений виступив з ідеєю загальної педагогічної організації на основі інтеграції всіх виховних сил суспільства. На його думку, «з'являється ідея загальноосвітнього функціонального зв'язку між необхідними основними чинниками соціальної школи..., а це досягається шляхом підпорядкування господарської діяльності — діяльності адміністративної та іншої ... освітній діяльності ... в напрямку все більшої єдності і водночас індивідуалізації та неперервного зв'язку як щодо функцій, які повинні бути приведені

у зв'язок між собою, так і щодо суб'єктів». Школа має вжитися в такий організм і відігравати в ньому провідну роль. П. Наторп вважав, що «виховання народу не є ізольованим завданням, а вона повинна вступити у зв'язок з цілим всього народного життя» [3, 185].

У 1920–1930-х роках продовжується становлення статусу соціального виховання як наукової категорії. У цей час були розроблені методологічні основи соціальної педагогіки, розвинулась концепція соціальної детермінованості виховання, досліджувались проблеми підготовки молоді до життя, особливості мікросфери найближчого оточення особистості.

Теоретичне обґрунтування соціальних функцій виховання у 1920-і роки належить С.Т. Шацькому. Взявши за основу методологічні підходи до організації взаємодії школи з оточуючим середовищем, він визначив три різні підходи до вирішення цієї проблеми:

- школа виконує лише просвітницьку функцію, а оточуюче середовище заважає педагогам ефективно працювати;
- фактична єдність школи з середовищем, тобто організація цілісного виховного процесу в мікросередовищі;
- зацікавленість оточуючим середовищем з точки зору тієї користі, яку навчальний заклад може здобути для свого існування [4, 80–84].

Третя точка зору породила різні педагогічних теорій у Великій Британії, Франції, Швейцарії, США й інших країнах, сприяла виникненню так званої «школи життя», в якій домінували ідеї прагматизму, формуючи необхідний для суспільства тип людини.

У цьому ж контексті відбувається дискусія про предмет педагогіки та в його межах вирішується проблема співвідношення суспільного та індивідуального виховання. Проте, як нам відомо, до кінця 1930-х років соціальні зв'язки школи поступово втрачаються, проблеми соціального виховання зникають зі сторінок наукової педагогічної літератури та з педагогічної практики.

Розробка питання про соціальне виховання в контексті співвіднесення його наукового розуміння з практикою реалізації в 1960–1970-х роках продовжує пов'язуватись з роллю і місцем школи в системі виховання і відповідно із змістом її діяльності. Абсолютизація науки, передання знань, розвиток наукового мислення позитивістського спрямування, емпіричні дослідження відірвані від моральних чинників призвели до дефіциту виховання, забуття виховних норм, і цінностей, негативних явищ в соціальному, культурному і моральному розвитку школярів. Масова школа перестала бути школою радості, комфортності, захищеності і як наслідок — поява у дітей постійного почуття тривожності, депресії та агресії [5, 11]. Кризові явища в школі відродили інтерес науковців до питань соціального виховання.

У середині ХХ ст. багато західних вчених звертаються до проблем соціальної педагогіки. Стосовно цього викликають інтерес дослідження Е. Моленхауера, Г. Пафафоренберга, Х. Міскеса, А. Мерінгера, А. Флютнера. Соціальна педагогіка починає трактуватись як теоретичне осмислення та обґрунтування масового соціального виховання, як робота в соціумі. Дитина – не лише об'єкт для виховання, а насамперед людина, що має життєві потреби.

В кінці 1980-х – на початку 1990-х років соціальне виховання (соціальна педагогіка) поступово набуває статусу галузі наукового знання, що досліджує процес гармонізації відношень особистості і суспільства, людини і середовища, духовно-морального виховання людей. Основним змістовим компонентом соціального виховання стають соціально-педагогічні знання, що виступають як невід'ємна складова загальної культури і соціальної політики у створенні комфортних морально-психологічних умов для розвитку особистості в різноманітних середовищах її проживання [6, 29].

Отже, історична ретроспектива свідчить, що в поняття «соціальне виховання» вкладалось різне значення. Воно розглядалось і як соціальний аспект всіх видів виховання, і як результат досягнення цілей морального виховання та соціальної поведінки в дусі відповідальності перед суспільством і громадянської зрілості людини.

Дослідження історичної ретроспективи становлення соціального виховання як наукової категорії дає змогу умовно визначити певні етапи в його розвитку.

Донауковий етап — від первісного суспільства до початку ХІХ ст. — період, коли соціальне виховання реалізовувалося через діяльність різних суспільних і педагогічних інституцій

Науковий етап — XIX–XX ст., який можна поділити на декілька періодів:

- 1) початок і середина XIX ст. — більшість філософів і педагогів акцентують увагу на соціальних аспектах виховання;
- 2) кінець XIX ст. — посилюється соціологічний підхід до визначення предмета педагогіки, виникає соціальна педагогіка;
- 3) початок XX ст. — соціальна педагогіка і соціальне виховання розглядаються як складові загальної педагогіки;
- 4) 20–30-і роки XX ст. — розроблені методологічні основи соціальної педагогіки, виникла концепція соціальної детермінованості виховання, продовжується становлення статусу соціального виховання як наукової категорії;
- 5) 50–60-і роки XX ст. — соціальна педагогіка починає формуватись як теоретичне осмислення та обґрунтування масового соціального виховання, як робота в соціумі;
- 6) 60–70-і роки XX ст. — відбувається розробка питання про соціальне виховання в контексті співвіднесення його наукового розуміння з практикою реалізації, з роллю і місцем школи в системі виховання та відповідно із змістом її діяльності;
- 7) 80–90-і роки XX ст. — соціальне виховання (соціальна педагогіка) поступово набуває статусу галузі наукового знання, що досліджує процес гармонізації відношень особистості і суспільства, людини та середовища.

Визначені нами етапи розвитку соціального виховання як наукової категорії дають змогу зробити висновок, що його становлення тривалий час відбувалось у контексті розвитку загальної педагогіки. Особливості розвитку соціального виховання у XIX–XX ст. свідчать про активну трансформацію суспільства, що актуалізувало значення соціальної природи виховання і відповідно спричинило виникнення соціальної педагогіки як науки та дозволило розглядати соціальне виховання як наукову категорію.

Нині постає питання: як розглядати соціальне виховання — як соціально-педагогічну категорію чи лише як педагогічну? Однозначної відповіді на нього немає, що, на нашу думку, потребує подальшого дослідження феномена соціального виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бочарова В. Г. Педагогика социальной работы. — М.: SvR-Аргус, 1994. — С. 123.
2. Плоткин М. М. Социальное воспитание школьников. — М.: Изд-во Института социальной работы, 2003. — С. 324.
3. Наторп П. Социальная педагогика. — СПб., 1911. — 245 с.
4. Шацкий С. Т. Педагогические сочинения. В 4 т. — М.: Изд-во АН СССР, 1960–1953. — С. 123.
5. Актуальные проблемы социального воспитания. — Москва–Запорожье: УНИЦ АПН СССР, 1990.
6. Социальная педагогика: Вопросы теории и практики / В. Г. Бочарова, Б. З. Вульф, М. П. Гурьянова и др. — М., 1994. — 167 с.

Інна ШОРОБУРА

ПРОБЛЕМИ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В 70-І РОКИ XX СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються проблеми шкільної географічної освіти в 70-ті роки XX ст. Аналізується побудова географічних курсів в школі. Розглядаються проблеми шкільної географічної освіти цього періоду та можливі шляхи їх вирішення.

Шкільна географічна освіта як одна із складових духовного становлення особистості потребує сьогодні нових підходів, нових шляхів розвитку, вдосконалення змісту і технологій побудови навчально-виховного процесу, методологічної переорієнтації географічної освіти на особистість. Подальший розвиток шкільної географічної освіти неможливий без всебічного засвоєння того, що вже зроблено, тобто без вивчення власної історії. Існує нагальна потреба у систематизації, аналізі й узагальненні явищ і процесів, пов'язаних з розвитком шкільної географічної освіти, у визначенні можливостей застосування досвіду, нагромадженого вітчизняною шкільною географічною освітою в сучасній школі.